

ГЛАВА 12 ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ТОВАРОВИРОБНИЦТВА В РЕГІОНІ

12.1. Екологічний стан земельного фонду регіону

Сучасні екологічні катаклізми та деградаційні явища природного середовища дедалі частіше викликають у суспільстві проблему екологізації довкілля. Окремі аспекти діяльності суб'єктів різних форм господарювання з екологічних позицій суперечать природоохоронним вимогам до виробничих процесів, що відбуваються на території, де розміщений об'єкт господарювання. Так, еколого-економічні трансформаційні процеси, що проходять у зв'язку з прийняттям низки важливих правових постанов, нормативних актів та реформування агропромислового комплексу України, вимагають переоцінки відносин між суб'єктами господарювання і природним середовищем.

Пошук шляхів раціонального природокористування та збереження навколишнього середовища, вимагає принципово нових підходів до організації суб'єктів господарської діяльності, у тому числі сільськогосподарських. Сільськогосподарські суб'єкти господарювання у своїй діяльності експлуатують, у першу чергу, саме ґрунтово-земельні ресурси, що є запорукою та матеріальною основою існування цього виробництва. Така специфіка природокористування викликає взаємодію між сільськогосподарськими суб'єктами та природним середовищем за трьома основними напрямками:

- організація нових (упорядкування існуючих) землеводінь і землекористувань, усунення несприятливих процесів і явищ;
- використання земельного фонду для розміщення об'єктів виробництва;
- вплив на навколишнє середовище у зв'язку з обмеженими знаннями природних особливостей і закономірностей розвитку ландшафтів у господарській діяльності.

Наслідком незбалансованого природокористування є, як правило, порушення екологічної рівноваги (екологічного балансу) окремої території, що викликає низку негативних наслідків. Ці явища призводять до погіршення біологічних процесів, які впливають, у першу чергу, на екологічну стабільність екосистем. Питання екологічної стійкості земельного фонду як складової екосистеми цікаве з точки зору питомої ваги природних і сільськогосподарських угідь певного агроландшафту. співвідношення яких виступає стабілізуючими факторами екосистеми в загальному випадку [18; 33].

Трансформація земельно-правових відносин змінює підходи до раціонального землекористування, тісно пов'язана та взаємозалежна від сучасних соціальних проблем: збільшення населення, розширення життєвого

простору, запасів продовольчих, водних ресурсів і сільськогосподарської сировини. За таких умов важливість і необхідність комплексного еколого-ландшафтного підходу при використанні земельних ресурсів, збереження ґрунтової родючості та навколишнього середовища очевидна. Такий підхід містить оцінку природних умов і ресурсів, при якій враховуються всі природні компоненти, їхній взаємозв'язок, що дає змогу для створення "природної" основи проведення землеустрою. На жаль, на практиці часто не враховуються основні положення такого підходу до організації сільськогосподарського землекористування, де незбалансоване співвідношення між експлуатацією, консервацією і поліпшенням земельного фонду конкретного типу і виду ландшафту включає можливість оптимального використання потенційних можливостей, що закладені природними ландшафтами [54].

Багаторічна практика екстенсивного ведення сільськогосподарського виробництва та недостатньо ефективної природоохоронно-відтворювальної роботи в умовах посилення техногенного впливу на природне середовище негативно позначилася на екологічній ситуації в агроландшафтах та суміжних з ними водних екосистемах Сумської області.

Дослідженням показують, що найскладнішими екологічними проблемами сільськогосподарського виробництва на Сумщині сьогодні є такі: ерозія ґрунту; забруднення агроландшафтів; гумусне виснаження ґрунтів та нестача в них основних елементів мінерального живлення рослин; підвищення кислотності ґрунтів, руйнування їхньої структури, розпорошування і переущільнення; порушення сільськогосподарських земель при розробках родовищ корисних копалин.

ґрунтовий покрив є одним із головних і найцінніших природних ресурсів області, тому його охорона від негативного впливу ерозійних процесів, забруднення, інших видів деградації знаходиться під постійним і ретельним контролем з боку державних органів. У складі орних земель області чорноземи та темно-сірі опідзолені ґрунти, які є найбільш родючими в світі, становлять близько 74 %.

У межах області виділено 70 видів ґрунтів, які, у свою чергу, за механічним складом та іншими ознаками підрозділяються на 250 ґрунтових відмін. Причиною такої розмаїтості та строкатості ґрунтового покриву є, насамперед, наявність на території області двох основних ґрунтово-кліматичних зон - Поліської та Лісостепової, і чітко визначеної між ними Перехідної зони.

У ґрунтовому покриві Поліської зони переважають дерново-гідзолисті ґрунти легкого механічного складу (10,2 % обстеженої площі орних земель), а в Лісостеповій - чорноземи типові глибокі малогумусні (56 %), чорноземи опідзолені та темно-сірі опідзолені (22,3 %).

Відносно невелика щільність промислових підприємств на території області, які є основними забруднювачами довкілля, ставить її в низку регіонів із задовільною екологічною ситуацією. Це створює сприятливі умови для виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції, яка

користується величезним попитом на внутрішньому та зовнішньому ринках. Виробництво такої продукції стримується недостатнім інвестуванням галузі.

У результаті допущених свого часу прорахунків в організації сільськогосподарського виробництва, сучасне використання земельних ресурсів області не відповідає вимогам раціонального природокористування. Порушено екологічне співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових і водних територій, що негативно впливає на стійкість агроландшафту, веде до деградації ґрунтів. Основними причинами погіршення екологічного стану земельних ресурсів є безпідставне залучення до використання у складі орних малопродуктивних земель, включаючи приусліві луки, пасовища та схили, порушення ґрунтозахисних технологій обробки ґрунтів. Аналіз структури посівних площ, яка склалася в 2002 р., дає підстави стверджувати, що вона не відповідає вимогам науково обґрунтованої системи землеробства, не забезпечує раціонального використання земельних ресурсів і, як наслідок, негативно впливає на екологічний стан ґрунтів та їхню родючість.

Сумська область, як і держава, має один з найвищих у світі рівнів сільськогосподарської освоєності й розораності території. З загальної площі 2 млн 383 тис. га частка ріллі складає 52,3 % (1 млн 245 тис. га) та 12,9 % від площі сільськогосподарських угідь. У землекористуванні області є 106,6 тис. га осушених земель, із них 96,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у тому числі: ріллі - 31,6 тис. га; сіножатей - 49,1 тис. га; пасовищ - 16,0 тис. га.

На одного мешканця області припадає 1,25 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,92 га ріллі, тоді як у середньому по Україні ці показники становлять відповідно 0,82 га і 0,65 га, а по Європі - 0,44 га і 0,25 га. Такого показника немає в жодній країні світу. У країнах ЄС рілля складає 25,6 %, у високорозвинених країнах - 11,8 % [55].

Із переходом економіки держави до ринкових відносин та реформуванням відносин власності на землю, в області (станом на 01.01.03) у державній власності залишилось 28,6 % земель сільськогосподарського призначення, які використовуються переважно для забезпечення наукової діяльності, навчальних цілей, ведення насінництва, племінного господарства, вирощування лікарських рослин та виробництва специфічних видів сільськогосподарської продукції, та землезапасу і резервного фонду.

Зміна форм власності на землю вплинула і на використання земель, перш за все, сільськогосподарського призначення. Значного розвитку набуло ведення особистого селянського господарства, садівництва, городництва. На сьогодні для таких цілей використовується 231,2 тис. га (19,4 %) сільськогосподарських угідь [132].

У результаті реформування колективних сільськогосподарських підприємств і подальшої трансформації організаційно-правових форм новостворених підприємств в області з'явився широкий спектр агровиробничих формувань ринкового типу, які використовують 994,4 тис. га, або 58,2 % сільськогосподарських угідь області. Водночас із різних причин у минулому році не використовувалось 334,2 тис. га (19,6 %) сільськогосподарських угідь.

Отже, аналізуючи динаміку процесу перерозподілу прав на землю, а саме домінування права приватної власності на землю, і аренди землі в аграрному секторі, можна прогнозувати зменшення ефективності державного контролю за використанням і охороною земель та ускладнення процесу впровадження науково обґрунтованих заходів поліпшення екологічної ситуації та створення основи екологічно сталого землекористування.

Таким чином, оцінюючи земельний фонд Сумської області та переважно екстенсивний напрям використання в минулі роки земельних ресурсів, їхню безоплатність для всіх землекористувачів, відсутність надійного господаря і дбайливого власника землі, ці наслідки призвели до гострої еколого-економічної кризи в землекористуванні області.

Основними дестабілізуючим чинником екологічної ситуації в агроландшафтах є ерозія ґрунту, яка призводить до деградації і еродування черноземів, забруднення та замулення продуктами змиву гідрологічних об'єктів, посилення евтрафікації водойм. Щороку площа еродованих орних земель в області збільшується на три-чотири тис. га, зростає ступінь еродованості ґрунтового покриву. Так, площа еродованих сільськогосподарських угідь з 1961 р. збільшилась на 122,3 тис. га, або на 18 % від їхньої загальної площі, і на сьогодні становить 305,1 тис. га, або 17,9 %, з яких слабозмиті 241,2 тис. га (14 %), середньозмиті 54,8 тис. га (3,2 %) і сильнозмиті 9,1 тис. га (5 %). Орні землі у складі еродованих з урахуванням їхнього залуження за останні роки та переведення в природні кормові угіддя займають 176,8 тис. га, або 14,2 % загальної площі [55; 132].

Від дії водної ерозії в середньому з гектара схилів щорічно змивається до 15 т родючого шару ґрунту, а при розміщенні просапних культур на схилових землях - від 60 до 80 т/га. З продуктами ерозії виноситься в середньому 160 - 180 кг/га поживних речовин. Водна ерозія зменшує глибину гумусового профілю ґрунтів, яка на слабозмитих землях менша на 14-35 %, а на середньо і сильнозмитих на 35 - 60 % порівняно з повнепрофільними [132].

Найбільше еродованих сільськогосподарських угідь в Тростянецькому (46,7 %), Краснопільському (43,9 %), Липоводолинському (29,5 %) та Недригайлівському (29 %) районах.

У процесі реформування земельних відносин та форм господарювання еродовані землі активно передавалися громадянам для ведення фермерського господарства, тому частка таких земель у загальній площі землеволодіння та землекористування в цій категорії господарств також найбільша - 53 %.

Водночас слід зазначити, що і за іншими якісними показниками аграрний земельний фонд області має сталу тенденцію до погіршення. Збільшуються площі закислених, засолених і осолонцьованих ґрунтів, заболочених і підтоплених угідь. Так, на поточний рік площа засолених земель в області становить 115,0 тис. га, а кислі ґрунти займають майже 700 тис. га. У цілому тільки один із 10 га сільськогосподарських угідь має задовільний екологічний стан ґрунтів. Наведені цифри дають підстави зробити невтішний висновок: в області високими темпами знижуються якість та родючість ґрунтів і катастрофічно погіршується стан земельних ресурсів, що

вплинуло на урожайність основних сільськогосподарських культур. Якщо в 1990 р. область одержала 32,9 ц/га зернових, то в 1998 р. -19,1 ц/га, а в 2000 р. лише 17,4 ц/га, соняшника відповідно 17,5 ц/га; 9,6 ц/га та 8,2 ц/га. Урожайність цукрових буряків знизилась з 249 ц/га до 152 ц/га [Там же].

Зниження родючості сільськогосподарських земель, посилення на них ерозійних процесів великою мірою зумовлено ще й тим, що в останні 10 років держава різко скоротила асигнування на охорону і покращання земельних ресурсів, а сільськогосподарські підприємства через кризовий фінансовий стан неспроможні здійснювати інвестування землеохоронних та протиерозійних заходів за рахунок власних коштів. Отже, за такої тенденції ґрунти області за короткий проміжок часу в історії ґрунтоутворення можуть зазнати катастрофічних змін і потребують вжиття невідкладних заходів із їхнього захисту та охорони від негативних ерозійних процесів, забруднення та погіршення екологічного стану. Усе це викликає нагальну необхідність переходу на нову агроландшафтну конценцію природокористування, яка дозволить без зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції зменшити у два - два з половиною рази площу орних земель від існуючої за рахунок концентрації виробничих процесів на більш продуктивних землях.

За висновками інституту ґрунтознавства та агрохімії ім. О.Н.Соколовського, існуючу площу орних земель області можна скоротити на 385 тис. га, що дасть можливість повністю виключити із активного обігу ерозійно-небезпечні та малопродуктивні землі, зупинити ерозійні процеси і подальшу деградацію ґрунтів, провести концентрацію затрат на більш родючих землях і одержати на них врожайність близьку до європейських стандартів, підвищити розвиток кормової бази для розвитку тваринництва.

Екологічною проблемою сільськогосподарського виробництва є й забруднення агроландшафтів, під яким слід розуміти надходження невластивих їм штучно синтезованих людиною шкідливих речовин або збільшення концентрацій речовин природного походження, що кількісно перевищують середні багаторічні їхні рівні.

Найбільшою небезпекою для агроландшафтів є забруднення ґрунтів, агрофітоценозів та суміжних з ними повітряного простору і водного середовища хімічними та біологічними компонентами, зокрема радіонуклідами, важкими металами, пестицидами, мінеральними добривами, збудниками інфекційних та інвазійних хвороб. Особливо небезпечні є одночасне забруднення ґрунтів важкими металами, пестицидами та радіонуклідами.

Забруднення агроландшафтів важкими металами має переважно несільськогосподарське походження і відбувається в основному через атмосферу. Шкідливі речовини зосереджуються і накопичуються як на сільськогосподарських угіддях, що безпосередньо прилягають до об'єктів виробництва, так і поширюються на десятки і сотні кілометрів від джерела викидів, випадають на поверхню з атмосферними опадами. У пробах ґрунту окремих промислових зон області концентрації важких металів нерідко в 5 -

10 разів перевищують гранично допустимі рівні. Спостерігається збільшення вмісту солей важких металів, інших шкідливих речовин у продукції рослинництва [105].

Небезпечніш залишається забруднення фунтів викидами автомобільного транспорту, до складу яких входять такі шкідливі сполуки, як бенз-(а)пірен - дуже сильний канцероген та токсичний свинець. Вміст цих речовин у фунтах приміагістральнітх зон в два з половиною - три рази перевищує гранично допустимий рівень [131].

Сільськогосподарські джерела надходження важких металів у фунт значно слабші. Відбувається це переважно під час внесення добрив, застосування пестицидів, використання засобів хімічної меліорації фунтів.

Так, дані аналізів вмісту важких металів і залишкових кількостей пестицидів свідчать, що забрудненість фунтів цими токсикантами вище гранично допустимих концентрацій (далі ГДК) на Сумщині не виявлено. Вміст важких металів, у тому числі найнебезпечніших - свинцю та кадмію набагато нижчий від ГДК. Максимальний вміст свинцю - 8,9 мг/кг, середній - 4,1 мг/кг фунту (ГДК - 32 мг/кг), максимальний вміст кадмію - 0,28 мг/кг, середній - 0,17 мг/кг (ГДК - 3,0 мг/кг) [55; 132].

Перевищення ГДК за вмістом ДДТ та його метаболітів було виявлено лише в 24 фунтових зразках, відібраних на площі 200 га, де були старі сади, які в минулому інтенсивно оброблялись цим пестицидом.

Зараз головну небезпеку несе не тільки і не скільки використання пестицидів як таке, а їхнє неправильне зберігання. Так, за підрахунками (станом на 01.01.2003 р.) у господарствах області накопичено заборонених до застосування близько 2,5 тис.т отрутохімікатів, які зберігаються в 399 складах, з яких 32 % не відповідають санітарно- екологічним вимогам експлуатації [55].

Екологічні проблеми хімізації сільського господарства не вичерпуються лише забрудненням агроландшафтів важкими металами та радіонуклідами. Не менш складною проблемою є й забруднення сільськогосподарських ландшафтів та суміжних з ними водних екосистем мінеральними добривами, найбільш небезпечними з яких є азотні. Майже половина зв'язаного азоту, який надходить у водоймищах, має сільськогосподарське походження. Азотні сполуки накопичуються і в продовольчих та кормових культурах, найбільш рухливий з них - нітратний азот.

У дореформений період в області вносилося до 160 кг/га азоту, фосфору та калію приблизно в рівному співвідношенні, а в 2000 - 2002 рр. - по 22 - 24 кг/га, у тому числі по 1,0 - 1,5 кг/га калію. За вмістом рухомого калію фунти Сумської області стали найбіднішими в Україні.

За результатами агрохімічної паспортизації, проведеної центром "Облдержродючість" у 1996 - 2002 рр., порівняно з попереднім туром суттєвого зниження вмісту в ґрунтах фосфору і калію не спостерігається. А в 10 районах було зафіксовано незначне підвищення вмісту доступного фосфору. На фоні різкого зменшення застосування мінеральних та органічних добрив цей факт можна пояснити виведенням з обробітку в ці роки

малородючих і еродованих земель, які не обстежувалися. Внаслідок цього середні значення показників родючості дещо підвищилися. Але загальна тенденція зниження родючості фунтів в області має місце. Наприклад, у трьох районах, що обстежувалися в 2001 р. і в яких площа ріллі стабілізувалась (Конотопський, Роменський та Липоводолинський), зафіксовано зменшення, порівняно з обстеженням 1996 р. вмісту фосфору на 0,2 - 0,5 мг/100 г і калію на 0,3 - 0,6 мг/100 г фунту. На 0,1 рН підвищилась кислотність фунтового розчину. Спостерігається також чітко виражена тенденція зменшення гумусу.

Забезпеченість фунтів області рухомими формами фосфору та калію станом на 2002 р. характеризується такими показниками: фунти з низьким вмістом фосфору займають 3,9 % до обстеженої площі, з середнім вмістом - 32,4 %, з підвищеним - 43,5 %, з високим - 20,2 %. Середній вміст фосфору в фунтах області - 11,9 мг/100 г фунту. Ґрунти з низьким вмістом обмінного калію займають 0,7 % обстеженої площі, з середнім - 44,1 %, з підвищеним - 45,8 %, з високим - 9,4 %. Середній вміст калію по області - 8,8 мг/100 г ґрунту [132].

З іншого боку, зменшення застосування фосфорних добрив на 80 % порівняно з 1990 р. призведе до зниження вмісту рухомого фосфору в ґрунті в найближчі роки на 1,1-1,4 мг, а в разі повного припинення внесення на 3,0-3,2 мг P_2O_5 на 100 г ґрунту. Отже, ґрунти втратять практично весь фосфор, накопичений за період до 1990 р. Усе це непокоїть з огляду на перспективу родючості ґрунтів, стабільного конкурентноздатного розвитку АПК, зрештою, внутрішньої загрози продовольчої безпеки країни.

Екологічною проблемою аграрного природокористування є гумусно виснаження ґрунтів та нестача в них рухомих форм основних елементів мінерального живлення рослин. У природних ландшафтах ця проблема не виникає, оскільки тут процеси мінералізації гумусу врівноважуються процесами гуміфікації, а ерозія ґрунтів зведена до мінімуму.

Інтенсивне сільськогосподарське виробництво порушує природний цикл утворення гумусу, адже в агроценозах значна частина біомаси, що є джерелом гумусоутворення, відчужується разом з урожаєм.

За даними управління земельних ресурсів у Сумській області, в останні роки спостерігається посилення дегуміфікація ґрунтів: щорічно сумарні втрати гумусу через мінералізацію (окислювальну деструкцію) та ерозію фунтів в останні роки досягають 0,66 т/га, або 0,5 % середньозважених запасів. Найбільші середньорічні витрати гумусу виявлено в ґрунтах, де були впроваджені сівозміни з високим насиченням просапних культур і де недостатньо вносилися мінеральні та органічні добрива.

Так, якщо середній вміст гумусу в 1965 - 1970 рр, складав 3,5 %, а в 1981 - 1985 рр. - 3,37 %, тобто за 15 років його вміст зменшився на 0,13 %. Водночас лише за останні 5 років втрати гумусу становлять ОДО % (від 3,3% до 3,2%).

Вміст гумусу за прогнозами до 2010 року в області знизиться в середньому з 3,5% до 2,6 - 2,8%. Падіння родючості ґрунтів необхідно буде

компенсувати величезними матеріальними енергетичними і трудовими ресурсами [132].

Відомо, що для відновлення 1 см ґрунту потрібно не менше 200 - 300 років, а збільшення вмісту гумусу на 0,1 % потребує 25 - 30 років клопіткої праці і значних витрат енергії.

Існує тенденція до підвищення кислотності ґрунтів. Згідно з матеріалами агрохімічного обстеження, площа кислих сільськогосподарських угідь, які перебувають у власності та користуванні сільськогосподарських підприємств і громадян області, тільки за останні п'ять років збільшилась на 48 тис. га, або майже на 10 %. Поряд з цим, за сучасних умов відчувається потреба у вапнуванні не тільки кислих, але в

ряді випадків близьких до нейтральних ґрунтів чорноземного ряду, площа яких становить 88,6 тис. га. Проведення меліорації сприятиме покращанню фізичних та фізико-хімічних властивостей ґрунтів, забезпеченню рослин кальцієм і магнієм, активізації мікробіологічних процесів, *підвищенню* ефективності внесених мінеральних *добрив* на 20 % та продуктивності сівозмін на 6 - 8 ц/га зернових одиниць.

З-поміж категорій аграрних землекористувачів найбільша частка закислених земель у громадян, яким вони надані для ведення особистого підсобного господарства. У фермерів цей показник нижчий майже вдвічі, а в інших сільгоспідприємств - на 2-3 %.

З 18 районів Сумської області, великі масиви ґрунтів з кислою реакцією (понад 50 %) розміщені в 10 районах. Особливо складна ситуація склалася в Шосткинському, Тростянецькому, Середннобудському, Ямпільському та Глухівському районах, де питома вага закислених земель становить 70,7 %, 65,2, 62,6, 60,6 та 59,4 %, або близько 36 % загальнообласної площі кислих ґрунтів. Таке значне підкислення сільськогосподарських земель призводить до зниження врожаю культур.

Серед видів сільськогосподарських угідь більшим закисленням характеризуються орні землі. Майже 53 % площі ріллі має кислу реакцію ґрунтового розчину.

В умовах інтенсивного ведення сільськогосподарського виробництва та внаслідок збільшення маси і питомого тиску на фунт сільськогосподарських машин загострюється проблема руйнування структури та переущільнення ґрунтів. Їхня структура руйнується як внаслідок багаторазового обробітку, який передбачається традиційною технологією вирощування сільськогосподарських культур, так і під дією ходових систем машинно-тракторних агрегатів. Після проходу коліс тракторів та інших сільськогосподарських машин і агрегатів внаслідок пластичної деформації фунт ущільнюється. Це призводить до різкого погіршення таких важливих для росту і розвитку рослин його властивостей, як щільність, твердість, аерованість, водопроникність. Наслідком цього є зниження урожайності зернових і просапних культур на 15 - 30 % (контроль - ділянки з оптимальним ущільненням) [86].

Значна частина фунту вивозиться з полів з урожаєм корене- та клубнеплодів. Лише на нукрових заводах області внаслідок очищення і миття цукрових буряків його накопичилось понад 1 млн м³. І це при тому, що частина накопиченого на цукрових заводах родючого фунту постійно використовується для землювання малопродуктивних фунтів та рекультивації земель.

Виникла ця екологічна проблема внаслідок широкого застосування машин і комплексів для збирання таких культур, як цукрові та кормові буряки, картопля, інші корене- та клубнеплоди, вивезення з полів сільськогосподарської продукції в будь-яку погоду, у тому числі і в період перезволоження ґрунту, коли він легко прилипає до корене-, клубнеплодів та робочих органів машин у результаті обмеження додаткового ручного очищення від землі викопаної продукції [105].

Екологічною проблемою сільського господарства, яка виходить за межі аграрно-природної взаємодії, є порушення земель сільськогосподарського призначення при торфорозробках, видобуванні нафти і газу інших видів корисних копалин. Такі порушення виникають як на стадії пошуково-розвідувальних робіт, так і в процесі експлуатації.

Найбільше сільськогосподарських земель руйнується та захаращується в Липоводолинському, Охтирському, Роменському, Серединобудському та Сумському районах, що пояснюється, передусім, більш широким залученням їх до розробок корисних копалин. Так, питома вага порушених сільськогосподарських земель у цих районах становить понад 58 % від порушених земель області, що значно вище від середнього показника по Україні.

12.2. Шляхи покращання екологічного стану земельного фонду регіону

З огляду на вищевикладене, слід зазначити, що в умовах переходу економіки країни на ринкові засади загострилася значна частина екологічних проблем сільськогосподарського виробництва, особливо тих, які найбільше впливають на рівень родючості ґрунтів. Поглиблюються також еколого-економічні суперечності між використанням сільськогосподарських угідь і фінансуванням та вживанням ґрунтозахисних заходів. Серед причин виникнення такої ситуації найбільш вагомою видається недостатня відпрацьованість системи державного управління аграрним природокористуванням. Потрібне подальше зміцнення організуючої ролі держави в збереженні і раціональному використанні сільськогосподарських угідь, у тому числі в розбудові механізмів економічного стимулювання сільськогосподарських товаровиробників до природоохоронної діяльності, запровадження додаткових важелів адміністративного регулювання, налагодження ділового контролю за дотриманням природоохоронного законодавства.

Одним із найважливіших напрямів щодо раціонального використання земельних ресурсів є розробка екологічних нормативів у землекористуванні. Екологічні нормативи щодо землекористування стосуються тільки деяких навантажень переважно хімічної природи, державних будівельних норм та деяких гірничотехнічних нормативів. Нормативів щодо меліоративного, механічного та інших навантажень взагалі немає.

Існуючі нормативи розпорошені серед багатьох документів, і більшість з них виконує функції рекомендацій, не підкріплених законодавчими та нормативно-правовими актами. Основна частина таких документів розроблялася на базі досягнень науки періоду 60 - 70-х рр. ХХ ст., і в них знайшов своє втілення затратно-екстенсивний підхід щодо організації землекористування. В Інституті землеустрою УААН розроблено концепцію екологічного нормування в землекористуванні, яке і проводиться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил і вимог щодо охорони навколишнього середовища, раціонального і використання земельних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки держави. Надалі доцільно розробити систему нормативно-правових актів, які б, з одного боку, заохочували обґрунтовану природоохоронну і діяльність, а з іншого - забороняли діяльність, що викликає екологічно негативні наслідки в землекористуванні. Ці нормативи повинні бути гармонізовані зі стандартом, який набрав чинності в 1998 р., відповідно до стандартів Міжнародної організації із стандартизації (ISO) серії 14000, і який охоплює сферу управління навколишнім природним середовищем. Він встановлює вимоги до системи управління навколишнім природним середовищем і може використовуватися в організаціях всіх типів і масштабів діяльності з урахуванням їхніх відмінностей [56].

Однак використання цього стандарту само по собі не гарантує оптимальних результатів щодо охорони навколишнього середовища. Щоб досягти екологічної мети, ця система повинна заохочувати організації до впровадження існуючих природоохоронних технологій там, де це і можливо і економічно доцільно.

Стратегічними цілями в реалізації заходів з охорони земель мають бути:

- забезпечення раціонального, невиснажливого, ґрунтозахисного та екологобезпечного землекористування в інтересах ефективного і сталого соціально-економічного розвитку області, насамперед її агропромислового комплексу;

- комплексний науково обґрунтований підхід до процесів використання, збереження та відтворення родючості сільськогосподарських угідь, здійснення збалансованих і землемеліоративних і землеохоронних заходів з урахуванням

 - особливостей природно-кліматичних зон;

 - формування в усіх землеробських районах високопродуктивних, ерозійностійких та екологобезпечних агроландшафтів, які мали б належні рівні саморегуляції і були збалансовані з навколишнім середовищем завдяки оптимальним співвідношенням між різними елементами природного середовища та його основними екосистемами (лісовими, водними тощо);

-удосконалення структури сільськогосподарських угідь і посівів вирощуваних культур у напрямі істотного зменшення негатив антропогенних навантажень на навколишнє природне середовище та підвищення його відновлювального й асиміляційного потенціалів, а також з метою економії всіх виробничих ресурсів;

-формування єдиної системи екологізації суспільного мислення, нових ціннісних орієнтирів, поведінки людини, пріоритетів і способів діяльності щодо охорони земель.

З метою подальшого захисту земель від ерозійних процесів та підвищення родючості ґрунтів у Сумській області діє "Програма стабілізації та відтворення родючості ґрунтів у господарствах області" на період до 2005 р., якою передбачається щорічно:

- виконувати агротехнічні протиерозійні заходи на схилових еродованих землях;

- опрацьовувати проекти землеустрою із КМОТ ріллі по 40 радам області та здійснювати будівництво земельних протиерозійних гідротехнічних споруд (водозатримуючих валів, валів-каналів у міжряддях стокорегулюючих лісосмуг, наорних валів, валів-teras та валів-доріг);

- створювати лісосмуги, захисні лісонасадження, насадження по берегах річок і водоймищ та заліснення малопродуктивних і еродованих земель, особливо в районах поліської зони;

- проводити рекультивацію порушених промисловими розробками земель;

- запроваджувати енергозберігаючі системи землекористування, збільшення питомої ваги в агоекосистемах біологічних енергетичних ресурсів;

- збільшувати площі багаторічних трав до 30 - 40 % (з них бобових до 60 %) від площі посіву кормових культур;

- проводити вапнування кислих ґрунтів на площі від 30 до 50 тис. га;

- проводити залучення малопродуктивних і еродованих орних земель на площі до 20 тис. га;

- застосувати мінеральні добрива тощо.

Реалізація накреслених заходів сприятиме зменшенню ерозійних процесів, забезпечить протиерозійну стійкість агроландшафтів, оптимізації співвідношення земельних угідь, формуванню екологічнобезпечних агроландшафтів, підвищенню відновлювального потенціалу сільськогосподарських угідь та відтворенню родючості ґрунтів у господарствах Сумщини.